

ארון ברית הקודש, יקרע את פרוכת הקודש לגזרים, יאבד בידים את כלי המקדש, ישמיד את כל אוצר בית המקדש – ולא יימצא על פני כל הארץ דיין, אשר מוסמך לדון אותו לתשלום כלשהו, ולו רק פרוטה אחת.

עובדה זו יחידה במינה ואין כמותה בקרב משפטי עמי העולם. ועל כרחנו נאמר שדי בעובדה זו האחת והיחידה להעיד כמאה עדים על משפט התורה שלא מעשה ידי אדם היא, וכל-שכן שאינה פרי שאיפות שלטון של כת כהנים – כסברתם של חוקרים מסוימים. כהנים ורבי-כנסיה, מן הסתם היו מטביעים על מעשה של חילול-קודש שכזה את אות-קין של פשע משווע, והיו פוקדים על 'הזרוע החילונית' לעסוק בראש וראשונה בשמירה על אוצרותיהם ולנקום בכל מי ששולח ידו בהם. רק העושה בקדשים שימוש של חול חייב בתשלומין, וזאת בשיעור מוגבר אם עשה כן בשוגג; הרי זה דין 'מעילה' ועליה נדון במקומה. 'נותן אבן אחד מן ההיכל ומן המזבח ומן העזרות' אינו אלא בלא-תעשה שעונשו מלקות. הוה אומר: אדם המזיק בקדשים בשוגג ואף במזיד, ולא קיבל התראה כדין, אינו לוקה, כשם שהוא פטור מתשלומין; ואילו המזיק ברכוש פרטי, ולוא בלא מתכוין, לעולם חייב בנזק שלם.

אף לגבי דינים אחרים שבחוק האזרחי, ידם של קדשים על התחנתה, כגון בדיני אונאה, שומרים ותשלומי כפל וארבעה וחמשה' (פרוש רש"י הירש משפטים כא.לה).

יש להעיר שמדברנו, המזיק את ההקדש – חייב (עתוס' בסוגיתנו ובגיטין מט). וי"א שאף מדאורייתא תלוי בפלוגתא דרב ושמואל – ע' בשו"ת אור לציון ובשאר מפרשים.

דף ז

'לא קשיא, כאן מדעתו כאן בעל כרחו'. בחידושי הרי"ם הסביר חילוק זה, על פי מאמר רב קטינא (בבא מציעא נה:): אין בית דין נוקקין לפחות משה-פרוטה, אבל אם הוזקקו לדין שוה-פרוטה, גומרין ודנים גם על פחות משה-פרוטה.

אף כאן, הואיל וההפרש שבין עידית לזיבורית אינו הפרש של שווי, על כן כאשר משלם מדעתו אין נוקקין לדון בדין מיטב לבדו, שהרי אין כאן נידון של 'שוה פרוטה', אבל אם אינו רוצה לשלם ובית דין כבר נוקקין לדון על החיוב עצמו, שוב גומרין דינו גם בענין ה'מיטב'.

לכאורה נראה שפירוש זה בא כטעמא דקרא לפי הישוב הראשון בגמרא, אבל לפי האמת שגם כשמשלם מדעתו חייב ליתן מיטב, יתכן שאף ב"ד נוקקים לדון בדבר ויורדים לנכסיו לגבות מהעדיית, כי עיקר הנידון הוא חיוב תשלומין של שוה פרוטה מעדיית. וע' בית ישי עז.

'אלא אמר אביי כדמר... והכא נמי גבי נזקין דיניה בעידית...' עיקר הבאת דין מעשר עני לכאן עניינו לומר שהמחיר העתידי של הדבר, גורם כבר עתה שיחול עליו תורת 'ממון'. שלכך אין ליתן לאדם זה מתנה מרובה כי אינו בגדר 'עני' [אבל נותנים לו מתנה מועטת, כדין בעה"ב עשיר ההולך בדרך]. והכא נמי יכול להגבותו קרקע כפי שיעור יוקרא דלקמיה, שהרי כבר עתה נחשבת הקרקע כשוה את המחיר העתידי (עפ"י הגרנ"ט קית. וכ"כ בשיעורי תלמידו רי"מ שורקין בהרחבה. וע"ע שער"ה ה, ט).

(ע"ב) 'אי שקלת כדינך – שקול כדהשתא, ואי לא – שקיל כיוקרא דלקמיה'. רש"י פירש שזכותו של הניזק לתבוע בינונית או זיבורית אם רוצה, ועל כך אין צריך לימוד מן הכתוב, אלא שבאופן כזה יכול המזיק להגבותו כיוקרא דלקמיה. ורק כשגובה עידית צריך ליתן לו כדהשתא. וצריך לתת טעם בדבר, הלא אם זכותו לגבות גם מבינונית, מדוע יתן לו לפי השווי דלקמיה, ומאי שנא מעידית? ויש לפרש שאכן המחיר העתידי הוא הקובע לענין תשלום חובות וכדו', אלא שכשגובה מן העידית, הרי מכלל דין 'מיטב' הוא להגבותו גם כדהשתא. לא כן כשגובה מבינונית וזיבורית (שיעורי רבי יעקב משה שורקין).

יש להוסיף טעם, לפי מה שאמרו במסקנא שבמטלטלין כל מילי מיטב, שאם לא נמכר כאן נמכר במקום אחר, משא"כ קרקעות. ומבואר שהגדרת 'מיטב' הוא ממון חריף העובר לסוחר (כמוש"כ מו"ר בבית ישי עז). ואם כן יש לומר שגם לתירוצים הקודמים שבגמרא, זהו ענינו של דין 'מיטב', הלכך כשגובה כדינו חייב לתת לו לפי המחיר העכשווי, שאם לא כן אין זו קרקע העוברת לסוחר כי צריך להמתין עד ניסן.

ולפי דחיית הגמרא, גם כאשר נותן לו קרקע בינונית וזיבורית, נשאר דין 'מיטב' לענין זה שנותן לו כדהשתא. [ובסלקא דעתין למדנו מ'מיטב' לרבות סובין שמשלם לו אף כדלקמיה הגם שאין זה מיטב. כן משמע מרש"י ואו"ז].

ובזה יש לבאר דברי הרא"ש (ע' להלן בקושית האחרונים) שאינו חייב לתת לו מבינונית אם חביבה היא בעיניו ורוצה אותה לעצמו, כי אין לו חיוב אלא שישלם ב'מיטב', והרי העידית היא לא פחות 'מיטב' מהבינונית, אולם כאשר מוכן לתתה לו, אין לו שום טענת 'וקרא דלקמיה' – כי הרי מדין 'מיטב' שאמרה תורה מחוייב לתתה לו כדהשתא.

אלא שיש להקשות על עיקר התירוץ, הלא בדברי רב אחא בר יעקב מבואר שאף בעלי חובות שדינם בבינונית משלמים בינונית כדהשתא. וצריך לומר שאמנם לפי דעתו גם זה נכלל בתקנת בינונית ליתן כדהשתא, אבל לפי התירוץ הראשון אין דין זה קיים אלא בעידית.

'אם כן, הורעת כחן של נזקין אצל בינונית וזיבורית, דרחמנא אמר ממיטב, ואת אמרת מבינונית וזיבורית נמי לא? ... אם כן, נעלת דלת בפני לוי?' מבואר בגמרא שזכות יש לניזק לתבוע בינונית וזיבורית כמחיר הוול של עתה, שלא הורעו כחן של עידית ובינונית מזיבורית. והוא הדין לבעל-חוב בזיבורית.

וכתב הרא"ש שכל זה דוקא כשגילה דעתו שמוכן לתת לו כיוקרא דלקמיה, אך אם אינו רוצה ליתנה לו כי חביבה לו אותה קרקע – אינו חייב לתתה לו, שהרי גם כאשר יש לו כמה עידיות, אין לניזק זכות תביעה על קרקע מסוימת אלא יכול לדחותה באחת מן הקרקעות. והכי נמי, לא עדיפות קרקעות בינונית וזיבורית מהעידית, ויכול לעכבן אצלו.

וצריך באור בסברתו, היכן מצינו זכות של אחד, התלויה בחביבותה של הקרקע אצל השני? ועוד, הכי נימא גם בכלים כן, שאם מוכן לתת לו כלי מסוים כיוקרא דלקמיה, שיתחייב לתת לו כדהשתא היות וגילה בדעתו שמוכן ליתנו לו? (אילת השחר). ועוד, הלא פעמים חפץ בה מפני רווח ממון מסויים, ושוה לו ההפרש בין הוולא ליוקרא כאותו הרווח? וע' בחידושי הגר"ט (השלם' קיח) בהסבר הענין. וע' לעיל שעיקר כוונת הרא"ש היא שאין לו זכות בטענת 'וקרא דלקמיה' כי טענה זו מנוגדת לדין 'מיטב' שאמרה תורה. ואכן נראה שאילו יאמר לו שאינו רוצה לתתה לו כלל, אלא שאם יוותר הלה לקחתה במחיר מוול – יאות, שיכול לעשות כן. שאין כאן סתירה לדין 'מיטב'. וצ"ע.

והתוספות (ח: ד"ה אבל) והרשב"א ועוד פוסקים, חולקים על דעה זו וסוברים שזכותו של התובע לעולם לגבות מזיבורית טפי פורתא. (וע' להלן ח בר"ש משאנן ובחידושי הנצי"ב. ויש חולקים וסוברים שאין יכול לומר 'אי אפשי בתקנת חכמים' שתקנו לטובתי באופן זה שבא להוציא מאחר. ע' שיטמ"ק בשם ריב"א).

'או בשל עולם הן שמין... רחמנא אמר 'מיטב שדהו' ואת אמרת בשל עולם הן שמין?' יש לפרש מה היה צד הספק לומר 'בשל עולם' – שודאי כוונת הכתוב 'מיטב שדהו' של המזיק, אלא שבדרך כלל העידיות כולן בטיב שוה וגם העידית שלו היא 'עידית של עולם', אבל במקרה חריג שיש לו קרקע משובחת ביותר – לא חייבה תורה להגבותה.

ולפי זה אם יש לו למזיק שתי קרקעות, עידית משובחת ביותר, יותר מעידית של עולם, וקרקע נוספת פחות מעידית של עולם – יחוייב לשלם מן המשובחת כי הרי דינו לשלם ממיטב שדהו, ואם יתן מהגרועה אין זה מיטב. (ואולם אילו היה גדר הדין מעיקרא ב'עידית של עולם', היה הדין במקרה זה לתת את הגרועה, שאינו חייב לתת יותר מדינו. כשם שלרבי ישמעאל דאמר 'בשל ניזק', לולא הכתוב 'שדהו' דהיאך דקמשלם (לעיל ו:), כשיש לו קרקע אחת פחותה מעידית של ניזק ואחת יותר ממנה – לא היה חייב את הטובה). (אילת השחר. ובה ישב את הערת הר"ש על דברי רש"י).

דף ח

'זאי אמרת בשלו הן שמין, תעשה בינונית שלו כעידית וידחה ב"ח אצל זיבורית.' מבואר בגמרא להשוות בעל-חוב לניזקין, ואם בניזקין שמין בשלו, שכך היא כוונת הכתוב מיטב שדהו, גם בבעל חוב יש לחכמים לתקן בדומה לניזקין, שגם זה בכלל 'כעין דאורייתא תקון' (עפ"י חזו"א ליקוטים ב"ק יט, ע"ש. וע' אמת ליעקב מה שצידד בוה).

'השתא לשלשה דאיכא למימר חד מינייהו קדים, אמרת כולן נכנסו תחת הבעלים, מכרן לאחר מיבעיא?' ואין לומר 'לא זו אף זו' קתני, שאין אומרים כן אלא בשתי בבות [שבאמירת הדין הראשון עדיין לא העלה בדעתו לשנות הדין המחודש יותר], אבל דבר הנאמר כאחת, באותה בבא, יש לו לומר את הדין המחודש בלבד (תורת חיים).

עיקרון זה מובא בתוס' בקדושין מא. שאין אומרים כן אלא בשתי בבות, לא בשתי תבות.

דפים 1 – 2

יא. תשלומין ב'מיטב שדהו' כיצד? מיטב שדהו של מזיק או של נזיק?

לדברי הכל אין משלם יותר על מה שהזיק, וכן בספק אם אכל ערוגה שמינה או כחושה – אינו משלם דמי שמינה (כן אמר רבא שלא כסברת רב אידי בר אבין בדעת רבי ישמעאל), אלא שנחלקו תנאים על איכות הקרקע אותה הוא משלם; –

רבי ישמעאל אומר מיטב שדהו ומיטב כרמו – של נזיק (גזרה שוה 'שדה-שדה'). כלומר משלם בקרקע המשובחת של הנזיק. רבי עקיבא אומר: של מזיק (... ישלם – של זה שמשלם. וראה עוד להלן על הגדרת 'מיטב של מזיק'). ופירש רב אחא בר יעקב כגון שהיתה עידית של נזיק כזיבורית של מזיק; רבי ישמעאל סבר: שמיין בשל נזיק (ונותן לו זיבורית שלו) ורבי עקיבא סבר בשל מזיק (נותן לו עידית שלו). ואולם אם היתה זיבורית של מזיק פחותה מעידית של נזיק, גם לרבי ישמעאל נותן לו מעידית שלו (ועל כגון זה הועיל דיוק המקרא לשלם מעידית שלו).

א. יש אומרים שבאופן זה צריך ליתן לו דוקא מעדית שלו, לקיים קרא כדכתיב (כן דעת הרא"ש). וכן דקדק באמת ליעקב' מלשון רש"י. וכן נראה לשמוע מדברי הראב"ד סוף דף ז. ויש אומרים שיכול ליתן לו בינונית שלו אם היא יותר מעדית דנזיק.

ב. הלכה כרבי עקיבא מחברו (ר"ף).

מאידך, אם אין למזיק קרקע כעדית של הנזיק, לדברי הכל אינו חייב ליקח קרקע טובה כדי לשלם אלא נותן לו ממה שיש לו (כמבואר בגמרא להלן. תוס').

יב. א. האם יש תשלומי נזיקין להקדש?

ב. מה טיב התשלומין שמשלמים להקדש?

א. שור של הדיוט שהזיק שור של הקדש – פטור (רעהו). רבי שמעון בן מנסיא מחייב נזק שלם אפילו בשור תם (דרש מרעהו להחמיר. ע"ע להלן לו-לח). ופירשו שכן גם דעת רבי עקיבא.

א. אין הלכה כרבי שמעון בן מנסיא (רא"ש וש"פ).

ואין חילוק אם יש באותם נכסים מעילה אם לאו כגון קרקע (תוס' יב:). ויש סוברים שאם אין בהם מעילה – חייב עליהם (עפ"י מאירי; רש"ל ו: בבאור דברי רש"י סד"ה שור רעהו).

ב. הוא הדין לשאר נזיקין, פטורים (רש"י בלשון אחת; תוס' עפ"י הירושלמי ועוד; רמב"ן גטין. ופירשו התוס' שלמדים משור ומאדם ומבור. והרא"ש כתב שלומדים לפטור קל וחומר מאדם המזיק). ואדם המזיק חייב מדרבנן (תוס' בפירוש הגמרא ב"מ צט:). ובחדושי הראב"ד מובא שבשן ורגל הדיוט והקדש שוים.

ג. מבואר בתוס' שאפילו לרבי שמעון בן מנסיא בור פטור על נזיק הקדש, שהרי נתמעט אף מנזיק פסולי המוקדשין. אבל אדם חייב.

נזיק ממון בקדשים קלים – ראה להלן יב-יג.

ב. משמע בגמרא שהאומר הרי עלי מנה לבדק הבית – דינו כבעל חוב, ונוטל הגזבר קרקע בינונית [ואף אם בע"ח בעדית, עכ"פ מהתורה – בהקדש דינו כבינונית. ע' בגמרא, ובמאירי גטין מט.]. ובנזיקין [לדעת האומרים שחייב לשלם] – משלם בעידית.

לדברי הירושלמי (גטין ה,א) האומר הרי עלי מנה להקדש – הגזבר גובה מן העדית (וחולק על תלמודנו. ערשב"א בגטין מט).

דף ז

יג. א. כיצד מתקיים הכתוב מיטב שדהו עם הדרשה ישיב – לרבות שוה כסף, אפילו סובין?
 ב. האם ניוקין ובעלי חוב יכולים לדרוש תשלומין מנכסים גרועים מהמגיע להם, כגון שיש להם קרקע סמוכה לקרקע זיבורית של החייב?

ג. קרקע המוזלת בתקופה מסוימת בשנה מבתקופה אחרת, האם שמים אותה לתשלומין כפי הזול שבהווה או כיוקר העתידי?

א. בתחילה רצו לומר שאם משלם לו מרצונו (בלא הזדקקות לבית דין. רש"י) – יכול לשלם לו מכל דבר, ואפילו סובין, ואם בעל כרחו – משלם מ'מיטב'. (ישלם – בעל כרחו. עולא בריה דרב עילאי). ודחה אביי (ישלם – מדעתו משמע).

ופירש אביי שדינו לשלם בעידית, והדרש 'אפילו סובין' מתקיים באופן שהניזק חפץ בבינונית גדולה יותר, אלא שבאופן זה יכול המזיק לומר לו: אשלם לך כפי היוקר שלאחר זמן, כגון שבניסן הקרקעות יקרות יותר מבתשרי, והזיקו בתשרי – יכול לומר לו, אם רצונך בעדית כדינך – טול לפי שומא זולה של עכשיו. ואם רצונך בקרקע גדולה יותר – טול לפי השומא היקרה של ניסן. מתקיף רב אחא בר יעקב: אם כן הורעת כוחן של נוקין אצל בינונית וזיבורית.

רבא תירץ: כל מה שנותן לו, אפילו סובין – ממיטב יתן. והקשו, הלא מיטב שדהו כתוב. ופירשו רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע: כל דבר המיטלטל 'מיטב' הוא, שאם אינו נמכר כאן נמכר בעיר אחרת, חוץ מקרקע שצריך ליתן לו מ'מיטב' כדי שיקפצו עליה קונים.

תירץ נוסף יש, לרב הונא (ט. כפרש"י שם), שנותן לו או כסף או מיטב. וכשאינו לו כסף – אפילו סובין. הלכה כרב פפא ורב הונא ברדר"י שהם אחרונים (רי"ף ורא"ש ועוד). וכן פירש רש"י (ב. משנתנו 'במיטב הארץ' (וכן סתם רש"י בדף ה. ד"ה תחת נתינה). וכן נראה מסתימת הגמרא להלן יד: דמטלטלי חשיבי ככסף, ע"ש ברש"י ורא"ש).

והכתבו פוסקים שאפילו יש לו כסף ומטלטלים – יכול להגבותו מטלטלים. ולדעת רבנו תם (בספר הישר, ובתוס' ט. וערא"ש סי ה) חייב המזיק או כסף או מיטב, ורק אם אין לו – אפילו סובין. והרמ"ה נקט שאם יש לו כסף – חייב ליתן כסף ולא קרקע או מטלטלים. ולכתחילה גובים ב"ד מטלטלין ורק אם אין לו – מגבים מיטב שדהו (הו"מ תיט, א). כששמים קרקע או מטלטלים – שמים לפי מה שהוא יכול למכור עתה במקומו (עפ"י רא"ש; ע"ש ובסי' קא, ט).

ב. מפשט הגמרא כפרש"י משמע לכאורה שביד הניזק הזכות לדרוש קרקע זיבורית או בינונית גדולה יותר מהעדית – כפי שיעור הנזק.

וכן נקטו התוס' (ה: הרשב"א האו"ז והרי"א"ז) ופירש כגון שהיתה הקרקע סמוכה לקרקעותיו. ויתכן שבדוקא כגון זה שיש לו בה תועלת שאין לחברו. וכן נפסק בשלחן ערוך לענין בעל חוב הרוצה בזיבורית (הו"מ קב, ב).

ויש אומרים שאם מסרב ליתן לו זיבורית מפני שהיא חביבה עליו ואינו רוצה ליתנה כלל – רשאי, שהרי הברירה ביד המזיק לבחור את הקרקע שמשלם. והגמרא מדברת כאשר מוכן בעצם ליתן לו זיבורית, אלא שדוחק את חברו לשום כיוקרא דלקמיה מפני שהלה חפץ בה – בכגון זה כופים אותו ליתן בזולא דהשתא (רא"ש טור ורמ"א שם. וכן נקט הסמ"ע להלכה). וכן הדין

בשתי עידידות, אם מוכן המזיק ליתן העידית שבקש הניזק אלא שאומר קח אותה לפי היוקר העתידי – אין שומעים לו אלא שמים אותה כפי שהיא עתה (שו"ע תיט, ב).
[ואולם כתובת אשה שדינה בזיבורית, יכול הבעל לומר, אם רצונך בבינונית – טלי כיוקר העתידי].

ג. קרקע שבתשרי היא מוזלת ובניסן יקרה – משלם בתשרי כפי שהיא שווה באותה שעה. וכשמשלם בקרקע משובחת יותר מדינו, כגון אשה הרוצה כתובתה מבינונית – יכול ליתן לפי היוקר העתידי. [היו דעות בגמרא שכן הדין בניזקין ובעלי חובות הרוצים קרקע פחות מדינם כגון זיבורית. ודחו זאת, שביד הניזק והמלווה ליטול כל קרקע שהיא כפי הוול של עכשיו כנ"ל].
יש אומרים שבעלי חובות המשלמים עידית, צריכים לשום כדהשתא ולא כיוקרא דלקמיה (כן נקט הראב"ד בחידושו לעיקר. וכן כיוון בתורת חיים).

יד. עני שיש לו נכסים שאם בא למכרם בזמנים כתיקנם, היה לו די פרנסתו, ועתה מסיבות מסוימות אינו יכול למכרם אלא בהזולה – האם זכאי במתנות עניים?

תניא, הרי שהיו לו בתים (מלבד זה שדר בו. ראשונים) שדות וכרמים ואינו מוצא למוכרם – מאכילים אותו מעשר עני עד מחצה. והעמיד רבה בכגון שבימי ניסן הקרקעות יקרות ובימי תשרי זולות, והוא נצרך למעות בתשרי; עד חצי – דרכו להיזול (הלכך כשיש לו קרקעות מאתים והזולו למאה או יותר – משלימים לו למאתים. רש"י). יותר מכך – אין דרכו.

ואם הקרקעות כולם הזולו – הרי אם עתה נכסיו אינם שווים מאתים זוז – הרי זה בגדר 'עני' ורשאי ליטול מתנה אפילו באלף זוז. ואם לא הזולו הקרקעות אלא שמתוך שמחזר אחר מעות נכסיו הזולו – אינו בגדר 'עני' ואינו זכאי במתנות (שהרי קרקעותיו שוות מאתים זוז. רש"י).

א. באופן זה לא יטול כלל לפי שגרים לעצמו ופשע, שלא היה לו להיכנס ולצאת בשביל מעות. אבל אם לא פשע – אפילו שוות יותר ממאתים זוז – יכול ליטול קודם שימכור בפחות משוויין (תוס').

ב. לפי גרסת הרי"ף ועוד ראשונים, מדובר בעשיר שגם לאחר שהזולו הנכסים יש לו מאתים זוז. הלכך אם הזולו קרקעות דעלמא, אפילו הזולו יותר ממחצה – אינו נוטל כלום שהרי יש לו נכסים שווים מאתים [ויש אומרים שהואיל ואין זה שוויים, יכול ליטול מעשר עני עד שמוכר. הג"א בשם ר"י. וכנראה מדובר שהזולו באופן זמני. וא"כ יתכן שאין בדבר מחלוקת]. ואם רק שלו הזולו, אפילו הזולו מעט – יתנו לו עד שימצא למוכרם בשוויים (שמפני שרואים שהוא דחוק למעות אין לו לוקחים בשוויים (תוס'), הלכך אוכל מעשר עני והולך עד שימכור בשוה, וידעו הכל שאינו דחוק למכור. רמב"ם מתנות עניים ט, יז).

ואם בימי ניסן הנכסים בשוויים ובתשרי הם מוזלים ובא למכרם [בתשרי. והראב"ד כתב אף בניסן], אם הזולו עד מחצה – ימכרם ולא יטול מעשר עני. הזולו יותר – מאכילים אותו עד שימצא למכור בחצי דמיהם, שאין הדרך שיוזלו כל כך ויש לתלות שמפני דחקו אינו מוצא לוקחים (רבנו יונה, מובא ברבנו ירוחם). ומהרמב"ם משמע שלעולם אין מחייבים אותו למכור בזול שלא בזמן מכירה אלא מאכילים אותו מעשר עני עד חצי דמיהם.